

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ, ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ І СВОБОД ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНІ ТА РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

ON SOME PROBLEMS OF PUBLIC CONTROL OVER THE OBSERVANCE OF THE RIGHTS, LEGAL INTERESTS AND FREEDOMS OF PRISONERS OF WAR IN UKRAINE AND THE RUSSIAN FEDERATION

Гарасим П.С., к.ю.н.,
докторант кафедри кримінального права та процесу
Національній університет «Львівська політехніка»

У даній статті здійснено аналіз нормативно-правових актів, що стосуються змісту та порядку проведення громадського контролю за дотриманням прав, законних інтересів і свобод військовополонених, які тримаються у спеціальних установах України та Російської Федерації.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, визначено основні існуючі у зв'язку з цим проблеми та запропоновано науково обґрунтовані шляхи її вирішення.

Зокрема, встановлено, що у воєнний час, відповідно до положень ст. 64 Конституції та законодавчих актів України, які регулюють означене питання, обмежується діяльність громадських об'єднань та їх уповноважених представників, у тому числі у частині, що стосується здійснення громадського контролю за воєнною та правоохоронною сферами.

Такий конституційно-законодавчий підхід не тільки створює відповідні умови, що сприяють вчиненню зловживань та інших правопорушень з боку персоналу установ, у яких утримуються військовополонені, але й у певній мірі не кореспондується зі змістом міжнародних нормативно-правових актів з даної проблематики.

Більш того, національний превентивний механізм та правові засади здійснення соціального моніторингу у сфері виконання покарань України, мають у цьому сенсі відповідні правові прогалини і колізії, що також можна віднести до детермінант, які негативно впливають на процес захисту прав, законних інтересів і свобод військовополонених.

Ще більш проблемно вирішується це питання у Російській Федерації, яка попирає при цьому всі загальновідомі на міжнародній арені нормативно-правові джерела, що стосуються гуманного та цивілізованого ставлення до військовополонених, а також, у цілому – дотримання їх правового статусу.

Враховуючи зазначене, у цій науковій статті сформульована авторська позиція з означеної проблематики дослідження.

Ключові слова: громадський контроль, військовополонений, правовий статус, міжнародне право, сфера виконання покарань, право обмеження, спеціальні установи для військовополонених.

In this article, an analysis of legal acts related to the content and procedure of public control over the observance of the rights, legitimate interests and freedoms of prisoners of war held in special institutions of Ukraine and the Russian Federation is carried out.

Based on the obtained results of the research, the main existing problems in this connection were determined and scientifically based ways of solving them were proposed.

In particular, it was established that in wartime, in accordance with the provisions of Art. 64 of the Constitution and legislative acts of Ukraine, which regulate this issue, restricts the activities of public associations and their authorized representatives, including in the part related to the exercise of public control over the military and law enforcement spheres.

Such a constitutional-legislative approach not only creates appropriate conditions that contribute to abuses and other offenses by the personnel of institutions where prisoners of war are held, but also to a certain extent does not correspond to the content of international normative legal acts on this issue.

Moreover, the national preventive mechanism and the legal basis for social monitoring in the field of execution of punishments in Ukraine have corresponding legal gaps and conflicts in this sense, which can also be attributed to the determinants that negatively affect the process of protecting the rights, legitimate interests and freedoms of prisoners of war.

This issue is solved even more problematically in the Russian Federation, which at the same time tramples on all the normative and legal sources generally recognized in the international arena concerning the humane and civilized treatment of prisoners of war, as well as, in general, compliance with their legal status.

Taking into account the above, this scientific article formulates the author's position on the specified research issues.

Key words: public control, prisoner of war, Legal Status, international law, the scope of execution of punishments, right of limitation, special institutions for prisoners of war.

Розпочинаючи з 2014 року та особливо з часу відкриття, у лютому 2022 року, воєнної агресії Російської Федерації (РФ) проти України, набули підвищеної актуальності та прикладного значення ті питання, що стосуються дотримання прав, законних інтересів і свобод військовослужбовців, яких у повній мірі можна у зв'язку з цим віднести до своєрідних потерпілих від військових дій [1].

Сутність цієї проблеми полягає у тому, що чинне законодавство України, зокрема кримінально-виконавче, не в повній мірі кореспондується зі змістом норм міжнародного права, які регулюють питання утримання військовополонених [2].

Зокрема, чинне кримінально-виконавче законодавство (ст. 2 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК)) не передбачає залучення персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України до утримання військово-

полонених – це виключна компетенція Військової служби правопорядку (ВСП) Збройних Сил України [3].

Більш того, як це виражає із змісту п. 14 ст. 92 Конституції України, виключно законами визначається організація і діяльність органів і установ виконання покарань (УВП).

Звертає на себе увагу у зв'язку з цим й такий юридичний факт: відповідно до положень ч. 2 ст. 25 КВК, об'єктом громадського контролю є права лише засуджених осіб.

У той самий час, як свідчить практика, переважна частина військовополонених РФ такий статус не мають.

Отже, у наявності складна прикладна проблема сьогодення, яка має бути вирішена й на доктринальному рівні. Тим більше, що утримання військовополонених України у РФ взагалі не відповідає вимогам міжнародного права як по формі (у контексті проблем, мова про які велась вище), так і по змісту, а саме: держава-агресор взагалі не

визначила правовий статус утримання зазначених осіб, не дотримуючись при цьому елементарних норм загально-визнаних міжнародно-правових актів з питань, що стосуються забезпечення прав людини та громадянина [4].

Результати вивчення наукової літератури з питань контролю за дотриманням прав, законних інтересів і свобод військовополонених показали, що у теперішніх умовах досить активно цією проблематикою займаються такі учені, як: О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, Є.Ю. Бараш, В.В. Василевич, Б.М. Головін, О.М. Джужа, І.М. Копатун, В.Я. Конопельський, В.О. Меркулова, А.В. Савченко, О.Н. Ярмиш та ін.

Поряд з цим, у сенсі проблем, пов'язаних із здійсненням громадського контролю за процесом утримання військовополонених як України, так і РФ, досі комплексних наукових досліджень не проведено, що й стало вирішальним при виборі предмета даної наукової статті. При цьому її метою є здійснення аналізу змісту тих законодавчих актів, які стосуються організації, порядку та умов утримання військовополонених у зазначених державах, а також визначення у зв'язку з цим існуючих проблем.

У свою чергу, основним завданням цієї праці є розробка обґрунтованих висновків і пропозицій, спрямованих як на усунення встановлених у ході дослідження проблем, так і на удосконалення в цілому правового механізму забезпечення прав, законних інтересів і свобод військовополонених.

Відповідно до положень ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому їх утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком нашої держави.

Зазначений конституційний підхід у повній мірі стосується й іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах. Більш того, вказані суб'єкти суспільних відносин коригуються, як це витікає із змісту ст. 26 Основного закону, тими самими правами і свободами, як і громадяни України. Як з цього приводу закріплено в ст. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Високі Договірні сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, які визначені у даній Конвенції [4].

Натомість, у ст. 1 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими у зв'язку з цим затверджено положення про те, що Високі Договірні Сторона зобов'язуються дотримуватись й забезпечувати дотримання вказаної Конвенції за всіх обставин [2].

Враховуючи, що вище зазначені міжнародно-правові акти стали частиною національного законодавства як нашої держави (ст. 9 Конституції України), так і РФ (ратифіковані, укладені, підписані тощо) [5], ці суб'єкти міжнародних відносин зобов'язані на практиці у повній мірі дотримуватись і забезпечувати ресоціалізацію прав, законних інтересів і свобод військовополонених.

У Женевській Конвенції військовополоненим вважається особа, яка потрапила в полон до супротивника та належить до однієї з тих категорій, що визначені в ст. 4 даного міжнародно-правового акту [2]. При цьому варто зазначити, що, згідно вимог ст. 19 вказаної Конвенції, військовополонені після захоплення їх у полон евакуюють якомога швидше до таборів, розміщених у зоні, що знаходиться на достатній відстані від зони бойових дій, для того, щоб вони перебували в безпеці, тобто в умовах виконання покарань такі категорії осіб триматись не можуть і персонал зокрема ДКВС України, їх охороною, безпекою і наглядом займатись не вправі.

Такий висновок можна зробити, виходячи з результатів аналізу змісту ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», у якій ні серед прав, ні серед обов'язків персоналу органів і УВП відсутні ті, що стосуються забезпечення утримання військовополонених.

У той самий час, як це визначено в ч. 2 ст. 3 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», на це спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України (ЗСУ), також не покладено обов'язок щодо утримання військовополонених у відповідних таборах для цих осіб. Зокрема, на ВСП ЗСУ даному законодавчому акті покладено у зв'язку з цим тільки обов'язок щодо організації збору, супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів для тримання цих осіб або дільниць такого ж призначення (абзац 3 ч. 2 ст. 3 вказаного Закону). При цьому зазначений законодавчий акт забороняє покласти на ВСП ЗСУ завдання, не передбачені цим Законом (абзац 4 ч. 2 ст. 3), тобто даний спеціальний правоохоронний орган не вправі забезпечувати утримання, охорону, нагляд, безпеку тощо військовополонених у визначених для них таборах (дільницях).

Таким чином, у наявності реальна правова прогалина (відсутність законодавчої регламентації порядку і умов тримання у спеціальних таборах військовополонених) [6, с. 271], яка, одночасно, є й практичною проблемою, що суттєво впливає на ефективність забезпечення і дотримання прав, законних інтересів і свобод зазначених осіб.

З огляду цього, важливого значення у такій ситуації набувають питання, що стосуються здійснення громадського контролю за процесом утримання військовополонених у спеціальних таборах. Проте, у вказаному напрямі варто вирішити низку невідкладних завдань, а саме:

1. На законодавчому рівні чітко визначити перелік суб'єктів, які уповноважені здійснювати утримання, включаючи всі питання матеріально-ресурсного забезпечення, забезпечення охорони, нагляду і безпеки військовополонених у відповідних установах (спеціальних таборах (дільницях), слідчих ізоляторах (СІЗО) чи УВП), тобто ці функції має виконувати або особовий склад ВСП ЗСУ, або персонал ДКВС України.

Необхідність вирішення вказаної проблеми є очевидною, бо від цього залежить реалізація права громадськості на відвідування таборів (дільниць) та здійснення у зв'язку з цим соціального моніторингу за дотриманням прав, законних інтересів і свобод військовополонених.

Частково зазначене питання регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» [7], але у даному нормативно-правовому акті також є ряд прогалин і колізій, які підлягають невідкладному вирішенню, а саме:

а) у п. 1 розділу I «Загальні положення» вказаного Порядку жодним словом не обмовлено про персонал спеціальних таборів, що важливо з огляду соціально-правового захисту останніх, а також визначення об'єктів громадського контролю;

б) у п. 8 р. III «Загальні засади створення та функціонування таборів» зазначеного Положення вказано, що комплектування посад персоналу таборів здійснюється відповідно законодавства України.

У зв'язку з цим, виникає цілком логічне питання – який?

Зокрема, у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» закріплено правовий статус персоналу ДКВС України, у який досі, на відміну від Закону України «Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України», після затвердження Порядку тримання військовополонених змін і доповнень не внесено.

У свою чергу, в останньому законодавчому акті мова ведеться про особовий склад ВСП ЗСУ.

То хто такі особи з числа персоналу таборів для військовослужбовців, який їх правовий статус, враховуючи,

що відповідно до положень п. 1 ст. 92 Конституції України його може визначати лише закон, а не підзаконний нормативно-правовий акт, до якого відносяться, зокрема, й постанови Кабінету Міністрів України [6, с. 201–202]?

Як видається, зазначену правову прогалину варто усунути шляхом доповнення ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» правом персоналу ДКВС України на утримання військовополонених, а п. 1 Порядку тримання військовополонених – поняттям «персонал таборів (дільниць) для військовополонених – це особи з числа персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України».

2. У вказаному Порядку нічого не сказано про здійснення громадського контролю за дотриманням прав, законних інтересів і свобод військовополонених, що є невід'ємною вимогою міжнародно-правових актів з означеної тематики дослідження.

Лише частково мова з цього приводу ведеться у п. 13-1 (про безперешкодне відвідування місць, де тримаються або працюють військовополонені) р. III Порядку, а також п. 13-2, у якому таке право надано Уповноваженому Верховної Ради з прав людини або уповноваженим ним представником.

Враховуючи, що у законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» та ч. 7 ст. 24 КВК закріплено такий правовий інститут, як «національний превентивний механізм», без сумніву, варто було б у вказаному вище Порядку закріпити відповідні положення з означених питань, що, знову ж таки, важливо у контексті завдань щодо запобігання тортурам, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження і покарання [8].

3. У ході підготовки та затвердження Порядку тримання військовополонених суб'єктами нормотворчої діяльності порушено не тільки принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України), коли на рівні підзаконного нормативно-правового акту розширюються визначені в законі права та обов'язки людини і громадянина,

але й дотримано принцип системності у цьому процесі, який вимагає при створенні нормативно-правового акта враховувати системні властивості законодавства.

Сутність даної проблеми полягає у тому, що приймаючи постанову Кабінету міністрів України, її авторам слід було б від імені цього суб'єкта законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) «лобіювати» (ініціювати та здійснювати законний тиск на Верховну Раду України) [9, с. 331] внесення змін і доповнень і в законодавчі акти, що стосуються утримання осіб в умовах ізоляції, включаючи й військовополонених, а також у правові джерела з питань здійснення соціального контролю за вказаним процесом.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають результати аналізу слів «відвідування» (ходіння до когось; -чогось) [9, с. 89] та «контроль» (перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам) [9, с. 307], які не є синонімічними (близькими або тотожними за змістом) [9, с. 608] та не відображають сутність одного ж і того ж явища, а саме – відвідування, хоча й передбачає у певній мірі спостереження за певним об'єктом, але, як при контролі, не вимагає документального закріплення такого процесу (у виді актів перевірки та інших документів) [10].

Отже, як показали результати аналізу утримання військовополонених в Україні, на практиці існують й інші проблеми, які варто вирішувати з огляду вимог міжнародного права, але при цьому, без сумніву, варто уникати тих правових прогалин і колізій, які мають місце у нормативно-правових актах з означених питань, щоб не допустити критичних оцінок і незадовільних оцінок з боку як національних громадських об'єднань, так і міжнародних моніторингових груп, що має місце щодо оцінки порядку і умов утримання військовополонених у РФ, у тому числі у частині забезпечення громадського контролю за дотриманням прав, законних інтересів і свобод вказаних осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kolb, A.G., Hrushko, M., Teteriatnyk, H., Chepik-Trehubenko, O., & Kotliar, O. (2021). Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*, 39(71), 334-349. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.17>
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
3. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод («Римська Конвенція») від 04.11.1950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Про міжнародні договори : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
6. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
7. Про затвердження Порядку тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
8. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
10. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>